

Doctor habilitat în istorie, conferențiar cercetător la Institutul de Istorie al Ministerului Educației, Culturii și Cercetării. Domeniul de interes: istoria românilor, istoria localităților, monumentelor de istorie, geografie și demografie istorică. Cărți publicate: *Istoria Românilor. Epoca medievală*, București: Cartier istoric, 1999. *Din istoria Transnistriei*, Chișinău: Civitas, 2001; *Târguri și cetăți din sud-estul Moldovei (secolul al XIV-lea – începutul secolului al XIX-lea)*, Chișinău: Prut Internațional, 2004; *Din istoria sudului Basarabiei*, Chișinău: Civitas, 2007.

Ion CHIRTOAGĂ

CHIȘINĂUL LA PRIMA ETAPĂ DE EXISTENȚĂ

Viitoarea capitală a Republicii Moldova s-a dezvoltat pe vetrele unor localități care, încă din cele mai vechi timpuri, au dispus de condiții naturale favorabile vieții umane. Cartierele orașului păstrează urme ale unor stațiuni din paleoliticul tardiv (35 mii ani î. Hr.), așezări umane din epoca timpurie a fierului (sec. X–VIII î. Hr.), din epoca tracilor timpurii (sec. X–IX î. Hr.), geto-dacilor (sec. IV–III î. Hr.), din perioada romană și post-romană, (sec. II–IV, VII–IX), din timpul Hoardei de Aur (sec. XIV) etc.

În prima jumătate a sec. al XIV-lea mongolo-tătarii au pătruns în spațiul carpato-nistrean, pe cursurile râurilor Bâc, Botna și Răut, așezări orientale apărând la Trebugeni și Costești. Atunci când mongolo-tătarii au sosit în câmpia de la sud de Valul Traian de Sus, ei erau nomazi, crescători de vite. Nomazii creșteau cabaline și ovine, transferându-se de pe un loc pe altul în căutarea pășunilor cu iarbă pentru vitele lor [1, p. 14, 16]. Cabalinele și ovinele se aflau în câmp și pe timp de iarnă. În sezonul rece, prin câmpia acoperită cu zăpadă, uneori chiar și înghețată, cabalinele mergeau înainte,

distrugând stratul de zăpadă în căutarea ierbii crescute mai înalt. După ele mergeau ovinele, care preluau iarba mai scurtă, rămasă în urma cabalinelor. Împreună cu păstorii se deplasau și familiile lor, formate din femei, bătrâni și copii, aflându-se atât vara, cât și iarna în căruțe speciale, acoperite cu corturi improvizate [1, p. 14, 16]. Ei utilizau așa numita iurtă turanică, din segmente-gratii, construcție acoperită cu pâslă. Nomazii călăreau pe buiestrașii înșeuși, sprijinindu-se pe scări rigide, confecționate din metal. Secole la rând, trupele de călăreți constituiau forța de șoc a unei oaste turanice, ulterior ele fiind diminuate de arma de foc, care era mai eficientă [2, p. 61].

După cucerirea unei regiuni favorabile pentru un trai mai stabil, aplanarea relativă a conflictelor eventuale cu popoarele supuse și statele vecine, crescătorii de vite nomazi începeau să valorifice din punctul lor de vedere noile teritorii. Regiunea ocupată de aceștia era repartizată între neamuri. Se constituiau locurile de pășunat pe timp de vară și cele pentru întreținerea vitelor în condițiile aspre de iarnă. În sezonul cald păstorii cu animalele

lor se deplasau dintr-un loc în altul pe traseul bine stabilit în lungul unei ape curgătoare, care servea atât în calitate de traseu de orientare, cât și pentru adăpatul lor. Primăvara păstorii se deplasau cu animalele, alegând pe rând locuri noi de păscut în direcția unui teren favorabil pentru furajarea vitelor în condițiile verii aride. Ajungând în toiul verii, în apropierea unei pădurici cu tufari și copaci, frunzele cărora în caz de necesitate puteau fi utilizate de rând cu iarba și în calitate de hrană pentru vite, ei petreceau aici perioada cea mai călduroasă a anului. Spre toamnă, trecând pe același traseu, care deja se acoperise cu un nou înveliș de iarbă utilizat la pășunatul vitelor, ei reveneau la locul de pornire. Aici, la locul stabil de iernat, în perioada caldă a anului deja crescuse o iarbă înaltă care se uscuse, devenind pentru vite un fel de fân rămas sub cerul deschis. Tot aici se afla și un izvor pentru alimentarea locuitorilor cu apă potabilă. Aici locuitorii, de asemenea, își durau unele colibe, care timp de mai multe ierni îi adăposteau pe păstori cu familiile lor. Un atare loc se numea *câșlă* (de la cuvântul turanic „kış” – iarnă), adică loc pentru iernat.

Un atare mod de viață în literatura de specialitate se numește seminomad, el durând mai mult decât cel nomad propriu-zis. La începutul său de cale seminomazii se deplasau în componența unor unități destul de mari, conduse de o persoană înstărită căruia îi erau subordonate mai multe familii de turanici. Cu trecerea timpului grupurile mari treptat se divizau în unele mici, terminându-se cu constituirea unor familii înstărite, la care erau angajate persoane sărace. La munci fizice erau utilizați și sclavii. Aceștia pe timp de vară ră-

mâneau în cășle, unde creșteau mânji, cârlani, bovine, cai de rasă, preparau fân pentru iarnă, iar utilizând solul din apropiere, cultivau miei și legume. Seminomazii în continuare atacau popoarele creștine sedentare, preluând de la ele bovine, persoane apte de muncă, pe care le transformau în sclavi [1, p. 36-39].

La timpul lor, la modul de viață seminomad au ajuns și mongolo-tătarii din sud-estul spațiului carpatonistean. Drept dovadă pentru perioada Hoardei de Aur servește informația că după evacuarea turanicilor din anii '60 ai sec. al XIV-lea, din sud-estul spațiului carpatonistean, Chișinăul s-a constituit ca localitate rurală în apropierea unei foste cășle tătărești [3, p. 77-80]. Cu alte cuvinte, până la evacuare, în sezonul cald păstoria mongolo-tătarii se aflau cu animalele lor pe un traseu obișnuit de peregrinări, iar pe timp de iarnă reveneau în apropierea izvorului cu apă potabilă și iarbă uscată din văile râului Bâc și a pâraielor nu prea mari din apropiere, unde permanent se aflau soțiile, bătrânii, copiii și servitorii (sclavii), care munceau în folosul stăpânului.

După ce la 1362–1363, la Apele Albatre, lituanienii au înfrânt trei „emiri tătari”, autoritatea Hoardei de Aur la vest de Bug a început să scadă. Treptat, în sud-estul spațiului carpatonistean se întărește „emirul Dimitrie”, căpetenia unei formațiuni statale românești locale. Din 1363, moneda giucidă a încetat să mai pătrundă în orașul oriental descoperit ulterior de arheologi lângă Costești (Ialovani), fapt care sugerează ideea că, amenințată din vest, populația turanică din localitatea respectivă s-ar fi refugiat în alte părți. În această perioadă, la Baia, a venit la putere maramureșeanul Bogdan care, în 1364, îl eli-

minase pe Balc, un pilon al dominației ungare în valea Moldovei. În valea râului Bâc și pe cursul inferior al Răutului, continua, totuși, să se manifeste activitatea economică a populației loiale Hoardei de Aur, la Seseni, Trebugeni și Lozova fiind depistate monede giucide proaspete datate cu perioada de până la anul 770 al hegirei (1368/1369) [4, p. 64-65]. Documentele ulterioare confirmă că la Chișinău ar fi existat o mică localitate mongolo-tătără, un oarecare Akbaș, unele denumiri legate de dominația mongolo-tătără în regiune [3, p.77-89]. Monumentele arheologice ce țin de perioada Hoardei de Aur au fost descoperite la Muncești, Revaca [5, p. 41-49], Chișinău, Lozova. La 2 iunie 1368, Ludovic de Anjou, cu certitudine, în urma unor negocieri purtate în prealabil, a acordat negustorilor supuși lui „dominus Demetrius princeps Tartarorum” scutiri de vamă în regatul ungar, urmând ca brașovenii, la rândul lor, să beneficieze de aceleași înlesniri în „terra” (țara) lui Dimitrie [6, p. 99]. Grație relațiilor comerciale dintre orașul Brașov din Transilvania și sud-estul spațiului carpato-nistrean, sporea vădit puterea economică și politico-militară a lui Dimitrie. După anul 770 al hegirei (1368/1369), moneda giucidă proaspătă nu mai pătrunde în zonă: se întrerupe cultura materială legată de Hoarda de Aur, populația turanică de la Trebugeni și Cetatea Albă transferându-se la est de Bug [4, p. 66-67].

O nouă afirmare politică a românilor din spațiul carpato-nistrean a survenit după moartea regelui Ludovic de Anjou (1382), când, timp de câțiva ani, în mediul polono-ungar a urmat o perioadă de lupte pentru putere. În 1383, la una din campaniile militare ale un-

gurilor pentru menținerea Uniei lor cu polonezii au participat și românii din spațiul de la est de Carpați în frunte cu Petru Mușatin. În urma succeselor obținute în această campanie militară, autoritatea lui Petru Mușatin în teritoriul de la est de Carpați a sporit considerabil. Sub sceptrul lui Petru Mușatin s-au unit mai multe formațiuni statale românești de la est de Carpați. În așa mod, către anul 1386 s-a constituit din punct de vedere teritorial Țara Moldovei, în hotarele ei intrând Cetatea Albă și alte teritorii de la est de Prut [4, p. 66-67].

Constituirea Țării Moldovei a impulsivat dezvoltarea economică, socială și culturală a teritoriului din centrul spațiului pruto-nistrean, favorizând apariția unor localități noi, inclusiv a Chișinăului, menționat în câteva documente sugestive din sec. al XV-lea. La 17 iulie 1436, domnii Ilie și Ștefan îi ofereau logofătului Oancea, pentru credincioasa lui slujbă, câteva sate și, întărindu-le printr-un document, menționau „la Bâc, de cealaltă parte, pe valea ce cade în dreptul Chișinăului lui Akbaș, la Fântâna unde este seliștea tătarească, în dreptul păduricii” [3, p. 78-80]. În documentul menționat nu se specifică, însă, dacă e vorba de o localitate rurală, ori de un obiect cu numele comun chișinău (cișmea), aspect care se discută de mai multă vreme în literatura istorică [7].

Peste trei decenii, Chișinăul intra deja în stăpânirea lui Vlaicu, fratele Mariei (Oltea), mama lui Ștefan cel Mare. Evenimentul este consemnat de Ștefan cel Mare printr-un document emis în 1466 și tradus în sec. al XVI-II-lea. Marele domnitor oferea unchiului său o seliște „la Chișinău, la Fântâna Albișoara, ce s-au cumpărat de la Toader, feciorul lui Fedor,

și de la fratele lui... și de la Fedorel, drept 120 arginți tătarești. Deci i-am dăruit acea seliște mai sus-numită la Chișinău, la Fântâna Albișoara, ca să-i fie dumisale și de la noi dreapta ocină și moșie și cu tot venitul, și fiilor dumisale, nepoților și strănepoților, stătătoare în veci” [6, p. 187]. Așadar, stăpân al Chișinăului a devenit unul din cei mai apropiați colaboratori ai lui Ștefan cel Mare, membru al Sfatului Domnesc. Având și calitatea de pârcaș la Cetatea Albă (1457–1460), Hotin (1467–1476) și Orhei (1478–1484), acesta a fost și reprezentantul domnului în cele mai importante așezări de margine ale țării [8, p. 289].

Din cele două documente, desprindem că, în anii 1436–1466, Chișinăul începuse a se desemna ca moșie, aparținând unui oarecare Toader, feciorul lui Fedor, și rudelor apropiate ale acestuia. Nu este exclus ca anume acești oameni să fi fost primii locuitori ai Chișinăului care, dintr-un anume motiv, au fost nevoiți să-și vândă moșia familiei domnitoare.

În vecinătatea Chișinăului se afla o așezare fără nume, pe care domnii Țării Moldovei Iie și Ștefan au întărit-o lui Oțel pisarul (anii '30 ai sec. al XV-lea). Apoi, această moșie, transmisă prin moștenire, a fost menționată în hrisovul domnului Țării Moldovei Ștefăniță (din 15 decembrie 1517), care întărea actul de cumpărare a unei jumătăți de sat de către vistierul Eremia. „A venit înaintea noastră... slugile noastre, Iacob, fiul lui Oțel pisarul, și nepotul lui Aron de-a lor bunăvoie și-au vândut a lor dreaptă ocină... din uricul tatălui lor, Oțel pisarul. Și din privilegiul, ce l-o avut de la strămoșii noștri, de la Iliăș și de la Ștefan voievozi jumătate de sat pe cea parte de Bâc, în fața băii lui Albaș, la Fântâna Mare, jumătatea de sus,

credinciosului nostru pan Eremia vistiernicul pentru 130 de zloți tătarești” [3, p. 233-236]. Cele trei documente probează că, treptat, în conștiința oamenilor din regiune Chișinăul lui Akbaș s-a transformat în baia lui Albaș – un indiciu în plus că semantica toponimului ar fi cea de izvor. Ulterior, aflat pe patul de moarte, vistiernicul Eremia a dăruit jumătatea sa de sat mănăstirii Moldovița, voința lui fiind confirmată de domnul Țării Moldovei Ștefăniță la 12 februarie 1525 [3, p. 256-258]. Ulterior, așezarea se va numi Visterniceni.

Pe de altă parte, din aceste documente se vede limpede că în perioada Hoardei de Aur, în apropierea unui izvor își avea cășla sa un tătar în etate numit Akbaș, adică cu capul alb, sur la cap, în etate. Aici el staționa pe timp de iarnă cu vitele sale, care pășteau iarba uscată de pe colinele din apropiere și se adăpau la izvorul numit cișmea, de unde și provine denumirea actuală Chișinău. În apropiere era și o fântână, de la care tătarul cel în etate cu familia și servitorii (eventual, sclavii) lui se asigurau cu apă potabilă. Ulterior, antroponimul din perioada Hoardei de Aur, Akbaș, a fost modificat în limba română cu o reminiscență din cea tătară – Albaș (apoi, Albișoara).

Curând, în raza Chișinăului a intrat și satul Hrusca, menționat în actul lui Iliăș Rareș din 12 martie 1548: „A venit înaintea noastră... Magdușca și fratele ei Frățian fiii Stancai... (Crăciun și Nigoită și surorile lor Urâta și Dagna și Ciomordea, fiii Neacșei toți copiii lui Coste Posadnic, de bună voie... au vândut ocina și dedina lor dreaptă din) privilegiul de la vărul domniei mele Ștefan voievod cel Tânăr de jumătate de sat din Hrusca, partea de sus. Aceasta au vândut slugilor noastre Stă-

nilă și Ghidion și Bratu, pentru 200 de zloți tătarești. Însă această jumătate de sat să fie în două părți, o parte să fie numai a lui Stănilă și iarăși altă parte a lui Ghidion și a lui Bratu...” [9, p. 564-565].

După ce urmașii lui Vlaicu Pârcălab și-au transmis unui altuia Chișinăul, moșia a fost scoasă la vânzare. La 25 aprilie 1576, Petru Șchiopul confirmă această schimbare de proprietari: „A venit înaintea noastră... Vasutca, fiica Maricăi, nepoata lui Eremia, ce a fost vistiernic, ce s-au chemat în călugărie Evloghie, strănepoata lui Vlaicu... și a vândut ocina și moșia ei dreaptă în sat cu numele Chișinău pe Bâc, în ținutul Lăpușnei, și cu mori pe Bâc... și l-a vândut slugii noastre lui Drăguș, ce a fost ureadnic în Iași, drept 500 de galbeni tătarești” [10, p. 89].

Un alt sat intrat ulterior în componența Chișinăului a fost Buiucanii, menționat pentru prima dată în actul lui Constantin Movilă din 20 august 1608: „Au venit... Grigore, fiul lui Miron și vărul lui, Timotin, fiul lui Ion Zanciu și Caisin, fiul lui Ciumaș și Sava, fiul lui Cârstea și Stratin, toți nepoții lui Fodor și deasemenea vărul lor, Toader, fiul lui Tudoran și fratele lui, Moldovan, nepoții Parascăi și ni s-au plâns... că au avut bunicii, lor Hodor și Parască, de la Ștefan voievod cel Bătrân (cel Mare – n.n.) pe satul Buiucani ce este la (Lăpușna) pe Bâc și cu loc de iaz, de moară pe Bâc, acest uric s-a pierdut din cauza tătarilor...” [11, p. 171-172]. Obținând documentul râvnit, solicitanții și-au vândut moșia, tranzacția fiind confirmată de același domn la 5 octombrie 1608. Aceștia „au vândut credinciosului... boier Chiriță Dumitrachi, mare postelnic, pe o sută și cincizeci de taleri numă-

rați” [11, p. 182]. Peste doi ani, același Dumitrachi mai achiziționa și alte părți ale moșiei Buiucani. În actul lui Constantin Movilă din 18 decembrie 1610 se menționează că „Vasivon vistiernicul și fratele lui, Sava, fiii Oțel(ul) ui, nepoții Ioanei și... alt Vășian păhărnicele și fratele lui, Ionașcu păhărnicele, fiii lui Crăhan, nepoții lui Petrea Crăhan... au vândut ocina și dedina lor dreaptă din privilegiul de cumpărătură, pe care l-au avut strămoșii lor de la Ștefan voievod cel Bătrân și cel de la hotare de la Ioan Despot voievod, au vândut două părți din tot satul Buiecani... care se împarte în șase părți și cu loc de iazuri și de moară la Bâc... Aceasta au vândut credinciosul nostru boier pan Dumitrachi Chiriță Paleolog mare postelnic...” [11, p. 335-336].

Și Chișinăul, transmis pe timpul lui Petru Șchiopul, de către strănepoții lui Vlaicu-pârcălab lui Drăguș, uriadnic (primar) de Iași, prin tranzacție, își schimbă, din nou, proprietarii. La 29 noiembrie 1616, proaspătul domn, Radu Mihnea dădea hrisov, în care menționa că „Solemia cneaghinea lui Drăguș fost vornic, împreună cu fiii săi Cârstea și Vasile și cu nepoții lor, Nicola și Ionașcu și Anghelina, fiii lui Ștefan Drăguș... au vândut dreapta lor ocină și cumpărătură... un sat anume Chișinău pe Bâc, în ținutul Lăpușnei, cu locuri de mori în aceeași apă... pe care l-a cumpărat Drăguș vornic de la Văsutca... strănepoata lui Vlaicu... Deci acest sat l-au vândut credinciosului nostru (boier) Constantin mare vistier, pentru o sută optzeci ughi de aur roșii” [12, p. 66]. Tranzacția a fost reconfirmată de Radu Mihnea la 12 martie 1617, când boierul Constantin Roșca reușise să mai achiziționeze și alte sate [12, p. 115].

Pe timpul primei domnii a lui Radu Mihnea, care se sprijinea pe marii boieri de origine balcanică, fiscalitatea a sporit foarte mult. Împotriva domnului s-au răscolat boierii pământeni, nemulțumiți de conducerea defectuoasă a parveniților. Se răscolau, în primul rând, locuitorii din ținuturile Orhei și Lăpușna, mulți dintre boieri apoi refugiindu-se temporar peste hotarele țării [13]. Proprietarul Buiucanilor, Chiriță Dumitrachi Paleolog cu familia s-a refugiat în Polonia, unde a decedat pe timpul domniei lui Gaspar Grațiani (1619–1620). Ulterior, în perioada când polonezii au încercat să-și restabilească dominația în Moldova, Maria, consoarta lui Chiriță Dumitrachi Paleolog, revenind din Polonia, l-a rugat pe domnul Gaspar Grațiani să-i elibereze un document pentru a confirma dăruirea moșiei Buiucani mănăstirii Sf. Sava din Ierusalim, în amintirea răposatului ei soț [14, p. 466-470]. La 4 mai 1620, Gaspar Grațiani a eliberat hrisovul care confirma că moșia Buiucani a fost transmisă în proprietatea respectivei mănăstiri [14, p. 470]. Apoi, prin actul lui Alexandru Iliăș din 5 aprilie 1621, moșia Buiucani devenea proprietatea mănăstirii Galata din Iași [15, p. 40-41].

Iar Chișinăul, pe timpul lui Vasile Lupu (1634–1653), a ajuns în stăpânirea mănăstirii Sf. Vineri, la 28 aprilie 1641 domnul Țării Moldovei eliberând un hrisov în acest sens [16, p. 49-59]. La 4 august 1641, domnul a dat un hrisov călugărilor de la mănăstirea Sf. Vineri și de la mănăstirea Balica din Iași, prin care le oferea dreptul de „a lua a zecea parte din toată pâinea, și den fân și den legume și din in și cânepă și den tot venitul la sat la Chișinău, fiecine ar fi arat acolo, pre hotarul acestui sat a(l) mănăstirii ori călăraș, sau cine va fi, de la toți să

aibă a lua a zecea (parte-n.n). Și cari vecini de acolo vor fi arat pre aiure, printr-alte hotare (de moșii-n.n.), să aibă a le lua a zece (parte-n.n.) și de acolo” [16, p. 30-31]. Actul e important și pentru faptul că enunță unele mutații în viața economică și socială a localității. Sunt menționate pentru prima oară principalele ocupații ale chișinăuienilor, care creșteau pâine, legume, cânepă și in pentru gospodărie, coseau fân pentru a-și întreține pe timp de iarnă vitele lor. În Chișinău locuiau țărani dependenți ai proprietarului moșiei, numiți vecini. Locuiau și călărași, slujitori ce se ocupau cu agricultura, mai îndeplinind și anumite servicii administrativ-polițienești în folosul statului. Deoarece odată cu apariția călărașilor, numărul locuitorilor a sporit, unii dintre aceștia au fost nevoiți să utilizeze și resursele funciare ale moșiilor vecine. Pe de altă parte, deși Chișinăul continuă să se numească sat, el a primit o categorie de oameni care deja avea unele îndatoriri administrativ-polițienești, ce ieșeau din cadrul unei localități rurale. În așa mod, hrisovul lui Vasile Lupu din 4 august 1641 e important și prin faptul că el indică un nou început de cale pentru localitatea Chișinău.

Pe timpul lui Vasile Lupu, la 2 februarie 1646, este menționat și un sat, contopit apoi cu Chișinăul – satul Mănțești, ulterior numit Muncești [17, p. 364]. Satul Buiucani revine, însă, unuia dintre descendenții lui Chiriță Dumitrachi Paleolog. La 12 ianuarie 1653, mănăstirea Galata, făcând un schimb de sate, a cedat moșia Buiucani lui Ramandi, fost vistier, nepotul lui Chiriță Dumitrachi postelnic [18, p. 85].

În a doua treime a sec. al XVII-lea, la est de Prut se produc unele schimbări demografice și politico-administrative care au creat

condiții noi de dezvoltare a localităților din teritoriul de la est de Prut, inclusiv a Chișinăului. Sub presiunea calmâcilor nogai din neamurile de mârzaci Orac oğlu și Or-Mehmed oğlu s-au deplasat de la est de râul Volga, mai întâi în Caucazul de Nord, iar apoi sub presiunea acelorași calmâci, pe rand – în câmpia de la sud de Valul Traian de Sus [4, p. 105-106]. Sporirea numărului de nomazi în câmpia de la sud de Valul Traian de Sus crea o situație periculoasă locuitorilor din ținuturile de margine – Tigheci, Lăpușna și Orhei. Pentru protejarea locuitorilor din respectivele ținuturi, puterea centrală a țării crea noi structuri militar-administrative și le reorganiza pe cele deja existente. Referitor la ținutul Lăpușna s-a menționat că, în 1641, în satul Chișinău, era plasat un grup de călărași, ceea ce coincide cu venirea nogailor din neamul Orac-oğlu în câmpia de la sud de Valul Traian de Sus. Pe de altă parte, în sursele istorice din această perioadă, se atestă tot mai frecvent funcția de serdar (turc. comandant). Inițial, această funcție comporta un caracter provizoriu. Miron Costin, de exemplu, numește cu acest termen pe Apostol, pârcălab de Orhei, care în 1645, cu o mică oaste a luptat alături de Gheorghe I. Rakoczy împotriva austriecilor [19, p. 190]. După campania tătarilor și cazacilor lui B. Hmelnițki din 1651, în Moldova funcția de serdar a devenit permanentă. În mai 1651, călătorul și diplomatul suedez I. Mayer, care a trecut prin localitățile jefuite de tătari, a fost întâmpinat de „comandantul suprem al oastei voievodului, de Ștefan-mare serdar” cu 30 de călăreți, menționat ulterior în sursele istorice ca Ștefan-serdar [20, p. 5]. Acest Ștefan-serdar a participat și la executarea ordinului lui Va-

sile Lupu (1653) în vederea curmării încercărilor unor negustori greci de a aduce în țară blănuri rusești fără a plăti vamă și în legătură cu pregătirea loviturii de stat din același an a lui Gheorghe Ștefan [19, p. 201-203]. Așadar, timp de doi ani, una și aceeași persoană este menționată ca serdar, cel puțin de două ori, deci funcția e confirmată ca permanentă.

Inițial, sub autoritatea serdarului se aflau cetele înarmate din cele două ținuturi vecine, Lăpușna și Orhei. Miron Costin relatează că de partea lui Gheorghe Ștefan erau, în primul rând, orheienii care, probabil, se aflau în directa subordonare a serdarului Ștefan. Aflând Vasile Lupu despre aderarea acestuia la complot, „la mai mare grijă au stăut Vasile vodă de serdariul, fiind atâtea oști pe aceia vreme și marginea toată pre seama lui” [19, p. 203]. Aici, probabil, sub margine cronicarul avea în vedere ceea ce a rămas din ținutul Lăpușna la care se adăuga Orheiul. Mai târziu, în „Cronica polonă”, Miron Costin avea să precizeze că serdarul e al doilea hatman al Țării Moldovei (similar cu hatmanul polonez de câmp), aflat în ținuturile Orhei și Lăpușna pentru a preveni pericolul tătar [21, p. 239]. Probabil, în caz de pericol din partea nogailor și turcilor, călărașii ținutului Lăpușna blocau principalele căi de acces din direcția câmpiei de la sud de Valul Traian de Sus și Tighinei, iar întru întărirea lor se trimiteau slujitori din Orhei. Uneori, funcția de serdar o îndeplinea comandantul forțelor unite ale ținuturilor Lăpușna și Orhei. Prin urmare, pentru a spori coeziunea și operativitatea forțelor militare unite ale ținuturilor Lăpușna și Orhei funcția de hatman a țării în teritoriul menționat a fost parțial transmisă serdarului din această zonă.

Deoarece nogaii înaintau tot mai mult în câmpia de la sud de Valul Traian de Sus, numită ulterior Bugeac, au fost schimbate și căile de comunicație. Pentru a nu fi jefuit de nomazi, călătorul din Iași, pornit spre Cetatea Albă, a abandonat calea din lungul Botnei și a început să se deplaseze pe malul Bâcului, spre Tighina, apoi spre portul de la limanul Nistrului. Pe același drum a trecut în 1665 și faimosul călător turc Evlia Celebi, care nota: „Despre Chișinău. Și aici stăpânește un boier aparte cu îndatoriri (din partea conducerii centrale a țării-n.n.)... Este un oraș foarte bogat ca și cum ar fi un oraș înfloritor. Are șaptesprezece biserici, dar e fără mănăstiri; prăvălioarele sunt mai numeroase. Toate casele sunt acoperite cu trestie. Chiar și în grădinile și viile lor sunt construite chioșcuri de lemn” [22, p. 735].

Din însemnările lui Evlia Celebi se poate depista informația că Chișinăul ar fi aparținut unui boier. Aici poate fi vorba despre faptul că, din cauza că Lăpușna s-a pomenit în vecinătate cu nogaii, conducerea ținutului cu același nume a fost nevoită să-și schimbe locația pentru a se afla mai departe de pericol. Din aceeași informație ar decurge că mai întâi la Chișinău s-a transferat un pârcălab al ținutului. Anume, un pârcălab din Lăpușna era acel boier menționat de faimosul călător turc. Anume, pârcălabul venit din Lăpușna era obligat să colaboreze cu serdarul și conducerea de la Orhei în vederea contracarării pericolului din partea nomazilor. Deși casele continuau să fie acoperite cu trestie, dintr-o localitate rurală Chișinăul începe să se transforme în una urbană. Odată cu pârcălabul, la Chișinău a început să se transfere și unii locuitori ai Lăpușnei din tagma meșteșugarilor

și negustorilor, deschizând în noua localitate urbană prăvălioare, chit că localitatea s-a pomenit pe un drum comercial nou. Inițial, unii dintre meșteșugari și negustori se așezau cu traiul pe lângă lăcașurile sfinte locale. Nu-i întâmplător faptul că Evlia Celebi indică în Chișinău un număr exagerat de mare de biserici.

La întărirea Chișinăului ca localitate urbană a contribuit și conducerea centrală a țării. Localitatea a început să se extindă pe timpul îndelungatei domnii a lui Vasile Lupu (1634–1643), drept dovadă servind actul voievodului din 1641, invocat mai sus. O atenție deosebită a acordat Chișinăului domnul Țării Moldovei Eustatie Dabija (1661–1665) care, potrivit unui document din anul 1666, a dat chișinăuienilor moșia Visterniceni. Într-un act a lui Gheorghe Duca se menționa că a venit „boierul nostru Hrisosescu ce-au fost medelnicer și au făcut jalbă... pentru un sat, anume Visterniceni, la ținutul Orheiului carele a fost al său de moșie despre socru-său Ionașcu Fusu, ce-au fost logofăt mare și l-au luat Dabija Vodă, fără voia lui, și l-au dat târgoveților din Chișinău pentru ca să s(e) mărească hotarul tăgului și boierului nostru lui Hrisosescu plată pentru acel sat nu iau făcut” [23, p. 99-100]. Moșia Visterniceni a fost lăsată în continuare chișinăuienilor, boierul Hrisosescu primind o moșie nouă, în altă parte a țării.

Pe timpul lui Eustatie Dabija s-a discutat și dreptul de proprietate asupra satului Buiucani, soluționat mai târziu de domnul Țării Moldovei Gheorghe Duca prin actul din 2 martie 1666: „Domnia mea ne-am milostivit și am dat boierului nostru, lui Toader-postelnicul a sa dreaptă ocină și moșie, satul Buiucani, ce suntu la ținutul Lăpușnei, care sat l-au fostu

pus zălog dreptu niște bani la răposatu Dabija Vodă. Domnia mea... i-am iertat toți banii aceea...” [24, p. 141]. Ca și în cazul precedent, referitor la Visterniceni, Gheorghe Duca îi numește pe chișănăuieni târgoveți: „Cine va ara sau va cosi pe acest hotar al boierului nostru, de mai sus scriem, acei târgoveți de Chișinău ori alți oameni, ca să le ia a zecea (parte) și nime să nu cuteze a ține sau a opri...” [24, p. 141] în continuare dările pentru arendă.

Atât Dabija Vodă, cât și Gheorghe Duca se grăbeau deoarece în 1665–1666, odată cu venirea neamului Or-Mehmed oglu, alături de cel Orac oglu, numărul nogailor din sud-estul spațiului carpato-nistrean s-a dublat, ei înaintând adânc în teritoriul Moldovei, ajungând până în apropierea târgului Lăpușna. Anume în 1666 s-a făcut prima încercare de a stabili un hotar între nomazi și teritoriul rămas sub autoritatea domnului Moldovei. Ulterior, el s-a numit „hotarul lui Halil-pașa”, stabilit pe frontiere naturale de pe cursul râului Ialpug (la vest) și Valul Traian de Sus (la nord). Anume, pericolul din parte nomazilor a sporit atenția conducerii centrale a țării în privința întăririi noului sediu, probabil, inițial al unui pârcălab al ținutului, care în continuare mai des se numea Lăpușna.

Așadar, în a doua treime a sec. al XVII-lea, s-a încheiat o etapă importantă din istoria Chișinăului. După două secole de existență ca localitate rurală, Chișinăul a început să obțină conturul unui târg, în primii ani ai domniei lui Vasile Lupu, la Chișinău așezându-se cu traiul călărașii. Aceștia cumulau ocupațiile economice cu unele funcții militare și administrativ-polițienești. Creșterea numărului gospodăriilor din Chișinău, făcea tot mai

oportună necesitatea de sporire a resurselor funciare pentru locuitorii lui. Vecinii, adică țărani dependenti, dar și călărașii încercau să utilizeze și pământurile altor moșii, în primul rând, ale celor din vecinătate – Buiucani și Visterniceni. Eustatia Dabija a încercat chiar să legisfeze acest proces spontan, alipind moșia Visterniceni la Chișinău. Aceeași soartă a avut-o și moșia Buiucani.

Pe timpul lui Eustatie Dabija (1661–1665), Chișinăul obținuse statut de localitate urbană, locuitorii lui fiind numiți târgoveți. Alături de vecini și călărași în târg se stabileau cu traiul meșteșugari și negustori (ceea ce, în fapt, constituie esența unei localități urbane). S-a conturat și direcția de extindere a localității. Drept obiect-cheie în evoluția localității au servit malul Bâcului și drumul din lungul lui, care, la acea vreme, reprezenta deja o cale importantă de comunicare între Iași, pe de o parte, Tighina și Cetatea Albă, pe de altă parte. Din zona izvorului, în apropierea căruia a fost apoi construită biserica Mazarachi, localitatea a evoluat de-a lungul drumului menționat, spre Visterniceni și Buiucani, creându-se impresia că, instinctiv, locuitorii își doreau să se îndepărteze de căile periculoase de acces din direcția Bugeacului ori Tighinei și să se apropie de Iași, care le putea oferi un ajutor real în lupta contra năvălirilor pustii-toare ale turanicilor.

O perioadă de timp, localitatea continua să fie condusă de un vornic, ca șeful administrației locale, într-un zapis de vânzare-cumpărare din 9 februarie 1658, fiind menționat în calitate de martor „Panfil vornicul de Chișinău” [24, p. 205]. În acest document mai sunt menționați Ioradachi armaș și Stratulat

Potlog, pârcălab de Lăpușna ca reprezentant al puterii centrale în teritoriu. Așadar, Chișinăul a devenit și centru al ținutului Lăpușna. Prin hrisovul lui Gheorghe Duca din 24 aprilie 1669, Luca, pârcălab de Lăpușna, este numit și pârcălab de Chișinău [25], iar în luna septembrie a aceluiași an, e menționat al doilea pârcălab – Andronachi [25, p. XVI]. Deoarece nomazii înaintau în direcția Lăpușnei, sediul administrației ținutale a fost transferat la Chișinău, deși localitatea era situată la hotar cu ținutul Orhei. Într-un document emis la Chișinău la 25 aprilie 1670 semnează în calitate de martor un oarecare Gheorghe, pârcălab de Lăpușna. Așadar, fiind amenințate de turanici „structurile administrative ale ținutului (Lăpușna – n.n.) sunt transferate de domnie la Chișinău” [26].

La Chișinău, alături de românii băștinași, se stabileau cu traiul și reprezentanții altor etnii. Într-un raport al misionarului catolic Vitto Piluzzi, adresat, la 14 decembrie 1668, nunțiuului (ambasadorului) papal în Polonia, se menționa că „la Chișinău sunt opt suflete de catolici” [27, p. 81]. Într-o scrisoare către congregație, datată cu 14 decembrie 1668, același misionar Vitto Piluzzi menționa că preotul catolic Benedetto din Galați l-a însoțit până la Chișinău, la hotarul turcilor și tătarilor, ca să-și vândă vinul. Răspunzând la 26 august 1671, la un chestionar al propagandei scaunului apostolic din Roma, Vitto Piluzzi informa că la Chișinău existau 10 catolici [27, p. 83, 90], cu două persoane (eventual, familii) de acest rit mai multe decât cu trei ani mai înainte. În așa mod, ca și în alte cazuri, devenind centru administrativ, Chișinăul atrăgea noi locuitori atât din țară (în primul rând, din Lăpușna rămasă fără reprezentanții puterii

centrale în persoana pârcălabilor), cât și de peste hotare. Locuitorii Chișinăului (ca și cei din alte localități din Moldova), aflat sub stăpânirea unor proprietari laici ori eclesiastici, plăteau dări și îndeplineau diferite prestații în folosul statului. Deseori, numărul și quantumul prestațiilor creștea din cauza cerințelor excesive ale otomanilor. Solicitățile turanicilor sporeau, cu prioritate, atunci când oștile lor traversau teritoriul Moldovei, lucru întâmplat în special pe timpul marelui vizir Köprülü Mehmed pașa (1658–1661). Marele vizir a promovat o politică energică de revigorare a Imperiului, întreprinzând acțiuni, inclusiv militare, de curmare a intențiilor Țărilor Române de a-și redobândi independența lor de stat deplină [28, p. 43]. Uneori, iernând pe teritoriul Moldovei, oștile turco-tătare cauzau populației românești locale pagube materiale și umane destul de mari. Într-un zapis din 25 aprilie 1670 sunt menționate pagubele suportate de unii locuitori ai Chișinăului în timpul când a iernat Ahmed, pașa de Silistra [29, p. 410]. Dar în pofida tuturor greutăților, Chișinăul își contura structura administrativă și aspectul urban, la 8 ianuarie 1671, la Chișinău, întocmindu-se un document oficial, semnat de Gavril, pârcălab de Chișinău, de vătafii de Boșcană, Micăuți etc. Deci, la Chișinău se afla administrația târgului în frunte cu un șoltuz și cea ținutală, condusă de pârcălabi [30]. Așadar, după anul 1658, când în fruntea Chișinăului a fost menționat vornic, adică capul catului, peste 12 ani aici deja activa un șoltuz, primar de localitate urbană. În cadrul administrației ținutale (ori locale) activa și un diac. Într-un document din 3 mai 1675 se menționa că actul a fost întocmit de „Andronic ot Chișinău”.

Chișinăul dispunea de mai multe imobile, inclusiv unități comerciale (cârciumi, dughene), aflate în stăpânirea unor mănăstiri. Aceste unități comerciale aduceau statului și proprietarilor venituri considerabile. O parte din ele aparțineau persoanelor particulare, care, ulterior, le dăruiau structurilor eclesiastice. În 1676, de exemplu, călugărița Doroftea, care intrase anterior în posesia unor imobile din Chișinău, a dăruit trei dugheni episcopiei din Huși. Documentul din 8 iulie 1676, care consemnează acest fapt, atestă că proprietara Doroftea dăruiește „trei dugheni la Chișinău cu tot venitul ce vor avea pentru sufletul meu și pentru sufletul feciorului meu Toader când s-au îngropat în episcopie. Și zăpisiul s-a făcut pentru acest lucru (ca-n.n.) nime din ruda mea sau din a jupânului meu... să n-aibă a să amestica” [30, p. 129]. Actul reflectă procesul de întărire a proprietății boierești și mănăstirești asupra unui număr mare de dugheni, cârciumi etc. [31, p. 129].

La 27 ianuarie 1680, domnul Gheorghe Duca semna un document prin care cerea lui Năstase, pârălăb de Chișinău, să chestioneze pe răzeșii localnici, pentru a verifica proprietatea din unele sate ale târgului și a unui oarecare bătrân Mihai, menționându-se cu această ocazie, satul Ceucani [32, p. 118-120], unul dintre viitoarele cartiere ale Chișinăului, numit astăzi Ciocana.

Chișinăul e menționat și în opera lui Miron Costin. În 1677, distinsul cărturar, în „Cronica polonă”, a inclus printre orașele Țării de Jos și Chișinăul, iar la 1684, în „Poezia polonă”, preciza că în ținutul Lăpușna se află un oraș cu același nume (Lăpușna-n.n.) și „orașelul Chișinău” [21, p. 216, 395]. Așa-

dar, la acea vreme în ținutul Lăpușnei se aflau două așezări urbane: orașul Lăpușna și orașelul (târgul) Chișinău.

Din cele relatate mai sus se vede limpede că pe cursul inferior al râului Bâc, afluent al Nistrului, în prima jumătate a secolului XIV-lea, lângă un izvor, numit în limbile turanice cișmea, se afla o așezare de iarnă a unui tătar în etate, numit Akbaș (cap sur), nume care ulterior a evoluat în Albaș, apoi Albișoara. După aflarea în perioada caldă a anului în căutarea ierbii mustoase din lungul Bâcului tătarul în etate revenea cu vitele proprii la așezarea de iarnă numită *câșlă* (tur. kış – iarnă). După retragerea persoanelor orientale din stânga Prutului la est de Bug, în această zonă s-a extins autoritatea unor formațiuni statale românești de la est de Carpați. S-au creat condiții favorabile ca în cele mai potrivite locuri, ocupate provizoriu de turanici, să se constituie noi localități populate cu românii băștinași. Și în valea râului Bâc, acolo unde se aflau izvoare cu apă potabilă, s-au așezat cu traiul familii de români, care au numit localitatea nouă Chișinău (localitatea de la cișmea). Timp de circa două secole localitatea avea un caracter rural și intra în ținutul de margine Lăpușna. Dar în a doua treime a secolului XVII-lea, cea mai mare parte a ținutului Lăpușna a fost ocupată de nogai, care înaintau periculos spre centrul lui administrativ. La fel, din cauza nogailor drumul din Iași care, în mare parte, ducea în lungul Botnei spre Tighina, apoi spre Cetatea Albă s-a transferat mai la nord, șerpuiind deja în lungul râului Bâc. O parte din călărașii ținutului au fost transferați la Chișinău, care avea o poziție defensivă mai favorabilă. De aici călărașii împreună cu alte formațiuni mi-

litare ale țării urmau a participa la respingerea atacurilor turanicilor care tindeau să pătrundă în interiorul țării. Tot aici au apărut mai multe persoane administrative ca reprezentanți ai conducerii centrale în teritoriu. Printre persoanele administrative se aflau și pâr-călabii ținutului Lăpușna. Devenind centru administrativ ținutal și aflându-se pe o nouă rută comercială, această localitate bogată în resurse de apă potabilă a început să fie agreeată de meșteșugari și negustori, care constituie esența unei localități urbane. La Chișinău au apărut și imigranți din mediul catolic, aflați încăutarea condițiilor favorabile de activitate economică într-o localitate urbană nouă. În așa mod, pe malul Bâcului a apărut un târg și un centru administrativ nou din cadrul ținutului Lăpușnei. Această evoluție ascendentă a fost doar o perioadă de început. La etapele istorice următoare statutul administrativ și economic al Chișinăului treptat va crește.

Referințe bibliografice:

1. Плетнева, С. А. *Кочевники Средневековья. Поиски исторических закономерностей*. Москва: Изд. Наука, 1982.
2. Еремеев, Дм. *Номадизм: истоки и пути развития*. В: Азия и Африка сегодня. 1980, nr 2, с. 61.
3. *Moldova în epoca feudalismului*. Vol. II. Chișinău, 1978.
4. Chirtoagă, I. *Din istoria Moldovei de sud-est până în anii 30 ai sec. XIX*. Chișinău, 1999.
5. Археологическая карта Молдавской ССР. Вып. II. Chișinău, 1974, p. 41-49.
6. *Documenta Romaniae Historica*. Vol. I. București, 1976.
7. A se vedea: Ciobanu, Șt., *Chișinăul*. Chișinău, 1996, p. 8, 9; Dron I. Cu privire la originea

numelui topic Chișinău. În: *Revista de lingvistică și știință literară*, 1995, nr. 3, p. 147-150; Eșanu, A. *Chișinău. File de istorie*. Chișinău, 1998, p. 7-8; Raievschi, N. *Toponimia de origine turanică*. În: *Limba și literatura moldovenească*, 1966, p. 13-15.

8. Stoicescu, N. *Dicționar al marilor dregători în Țara Românească și Moldova (sec. XIV-XVII)*. București, 1971.
9. *Documente privind istoria României. Veac. XVI*. Vol. I. București, 1953.
10. *Moldova în epoca feudalismului*. Vol. I. Chișinău, 1961.
11. *Documente privind istoria României. Veac. XVII*. Vol. II. București, 1953.
12. *Documente privind istoria României. Veac. XVII*. Vol. IV. București, 1956.
13. Caproșu, I. *Politica internă a lui Radu Mihnea și răscoalele țărănești din prima lui domnie în Moldova (1616-1619)*. În: *Studii și cercetări științifice. Istorie*. 1982, fasc. I.
14. *Documente privind istoria României. Veac. XVII*. Vol. IV.
15. *Documente privind istoria României. Veac. XVII*. Vol. V. București, 1957.
16. *Moldova în epoca feudalismului*. Vol. IV. Chișinău, 1986.
17. *Catalogul documentelor moldovenești din Arhiva Centrală a statului*. Vol. I. București, 1957.
18. *Catalogul documentelor moldovenești din Arhiva Centrală a statului*. Vol. III. București, 1968.
19. *Letopisețul Țării Moldovei*. Chișinău, 1990.
20. Boga, D. T. *Documente basarabene*. Vol. IX. Chișinău, 1930.
21. Costin, Miron. *Opere*. București: Ed. P.P. Panaitescu, 1955.
22. *Călători străini despre Țările Române*. Vol. VI. București, 1976.
23. Sava, A. *Documente privitoare la târgul și ținutul Lăpușna*. București, 1937.
24. *Moldova în epoca feudalismului*. Vol. V. Chișinău, 1987.

25. Deja în anii 50 ai sec. al XVII-lea, fiind pârcălab de Lăpușna, provizoriu a fost destituit de G. Gica (A se vedea: A. Sava. Op. cit., p. 75, 107).
26. Eșanu, A.; Eșanu, V. *Lăpușna medievală în secolele XIV-XVIII*. În: Lăpușna. Studii de istorie și arheologie, Chișinău, 2015, p. 39, 51. Ulterior, autorii își vor modifica opinia referitoare la timpul strămutării sediului pârcălăbiei din Lăpușna în Chișinău. Drept motiv se invocă faptul că ținutul în continuare se numea Lăpușna. Dar de ce timp de câteva decenii Lăpușna din localitate urbană s-a transformat în una rurală, iar Chișinăul – invers?
27. *Călători străini despre Țările Române*. Vol. VII. București, 1980.
28. Soreanu, M. *Marii viziri Köprülü (1856–1710)*. București, 2002.
29. *Catalogul documentelor moldovenești din Arhiva Centrală a statului. Vol. III (1653–1675)*. București, 1968.
30. Sava, A. *Documente privitoare la târgul și ținutul Orhei*. București, 1944; Idem, *Documente privitoare la târgul și ținutul Lăpușnei*.
31. Cocârlă, P. *Târgurile sau orașele Moldovei în epoca feudală sec. XV–XVIII*. Chișinău, 1991.
32. *Moldova în epoca feudalismului*. Vol. VI. Chișinău, 1992.

Chișinăul la prima etapă de existență

Rezumat. Articolul prezintă istoria Chișinăului de la prima lui etapă de existență ca localitate rurală în preajma unei câșle tătarești și până la cea de târg în ținutul Lăpușna. Un subiect de clarificare constituie etimologia toponimului „Chișinău”. Se trec în revistă primele consemnări documentare ale moșiei, apoi ale satului, ale târgului cu primele mutații economice și sociale. La întărirea Chișinăului ca localitate urbană a contribuit și conducerea centrală a Țării Moldovei, mai ales în perioadele de domnie ale lui Vasile Lupu și Eustatie Dabija. În 1677, Chișinăul este menționat și în opera lui Miron Costin, „Cronica polonă”, și, în 1684, în „Poema polonă”, ca fiind un orașel din ținutul Lăpușna. La etapele istorice următoare statutul administrativ și economic al Chișinăului va crește treptat.

Cuvinte-cheie: Chișinău, Bâc, sat, moșie, târg, orașel.

The Chișinău in the first stage of existence

Abstract. The article presents the history of Chișinău from its first stage of existence as a rural locality near a tatar camp and to the fair in Lăpușna. A subject of clarification is the etymology of the toponym “Chișinău”. The first documentary records of the estate, then of the village, of the fair with the first economic and social mutations are reviewed. The central leadership of Moldova also contributed to the strengthening of Chișinău as an urban locality, especially during the reigns of Vasile Lupu and Eustatie Dabija. In 1677, Chișinău is also mentioned in Miron Costin’s work, “Polish Chronicle”, and in 1684, in “Polish Poem”, as a small town in the land of Lăpușna. In the next historical stages, the administrative and economic status of Chișinău will gradually increase.

Keywords: Chișinău, Bac, village, estate, fair, town.